

~~८८~~ ॥ चारणक्य द्वितीयशतकमिदं ॥
८८ श्री जीवकृष्णशर्मालिखितं ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ शास्त्रार्थवक्षुषा विद्वानरेन्दो नीतिवक्षुषा॥
 वेदार्थवक्षुषा विप्र इतरश्चावक्षुषा॥ १ ॥ राजिधर्मणिधर्मजाया
 येपाया समे समा॥ राजानो दुर्तिवृत्तिस्था यथा राजा तथा प्रजा॥ २ ॥
 उद्यमं साहसं धैर्यं वलं बुद्धिः पाकमं॥ षडेते यस्य तिसृषु न तस्य देवोपि
 शंकितः॥ ३ ॥ सापदानेन भेदेन क्रमेण बबलेन च॥ सर्वशक्तुसदाश
 उर्ध्वातनीयो नाधिपैः॥ ४ ॥ पात्रे त्यागी गुणे एमी भोगोपायैः स
 ह॥ शास्त्रे बोधा एते यो धातुपतेः पंचलक्षणं॥ ५ ॥ उत्तमः प्रणिपा
 तेन श्रोतुं भेदेन योजयेत्॥ बुद्धमर्थप्रदानेन समस्तुल्य पाकमैः॥ ६ ॥

रामः
॥ १ ॥

नात्मा हि दुं यो दद्याद्द्विधा तद्द्विदं परं स्पवागूहेतुर्कुर्म इवांगानि परमा
 वंचलक्षयेत्॥ ७ ॥ मनसा वंचितं कार्यं वचसा तपकाशयेत्॥ मंत्रलक्ष
 णागूढात्मा कार्यसिद्धिश्च जायते॥ ८ ॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा श
 त्रुपुङ्गवे न॥ पादलग्नतलस्थेन कण्ठकेनेव कंठकं॥ ९ ॥ वहेदपि त्र
 स्तंधेन यावत्कालं विवर्जयेत्॥ तथैव मागते काले भिद्यद्दृष्टमिव
 शनिति॥ १० ॥ हेति हे कटुकस्त्रे हे मधुरांकं न भाषते॥ मधुरां वद कल्या
 णि लोकोयं मधुराप्रियः॥ ११ ॥ जिहृये वसते तद्वशीर्जिहृये मित्रवां
 धवां॥ जिहृये बंधनं चापि जिहृये मरणं ध्रुवं॥ १२ ॥ प्रियवाक्यप्रदा

नेन सर्वे नुष्यंति जंतवः ॥ तस्मादेवाह ज्ञातव्यं किं वा को न दारिद्र्यता ॥ १३ ॥ अ
 ग्निदो ग र द श्रेव शस्त्रपाणि दुनाय हाः ॥ क्षेत्र दार य हा शी व ष डे ते आत ता
 यिनः ॥ १४ ॥ आत ता यिन म मा या त म पि वे दार्थ पा र गं ॥ जि धां सं तं जि धां ती
 त न ते न बु ल हा प्र वे त ॥ १५ ॥ शं भुं पा स य ते ति त्वं स त्प ध र्म पा य ताः ॥ ति जि
 त्प पा र्से त्पा नि प ति ध र्मे रा पा ल ये त ॥ १६ ॥ पु ष्यं पु ष्यं वि वि त्वा त मू ल
 छे द न का ये त ॥ मा ला का इ वां गा ति य था जा ना ति सा र तां ॥ १७ ॥ आ रि
 मि त्र पु द्रा सी नं म ध्व र्थ स्थ वि रं गु हं ॥ यो न बु द्ध ति म र्मा त्मा स व स र्व
 च न र्प ति ॥ १८ ॥ अ ना यं व व्य यं कृ त्वा अ ना थः क ल ह पि यः ॥ आ तु र
 : स र्व प्र क्षी च न रः शी घ्रं वि न र्प ति ॥ १९ ॥ कः का लः का ति मि त्रा ति

रामः
॥ २ ॥

को देशः को व्ययागमः ॥ कस्याहं का वमेशा क्रि रिति विंत्पं पुहुर्मुहुः ॥ २० ॥
 सिंहादेकं व कायेकं शि क्ष्यं च त्वा रि कु कु प त ॥ वा य सा त पं व शि क्ष्ये च ष ष्
 भु न स्त्री ति ग र्द प्रा त ॥ २१ ॥ प्र भू त का र्य म स्य वा यो नः क र्त्तु मि छ ति ॥ स
 र्वा रं भं त तः का र्यं सिं हा दे कं वि धी य ते ॥ २२ ॥ इ ति या ति तु सं य प्य व क व त
 प रि उ तो नः ॥ का र्य का लो प प त्रा नि स र्व का र्या नि स ध ये त ॥ २३ ॥ प्रा गु
 त्थानं च यु द्धं व सं वि भा गं व र्व धु षु ॥ त्रि य मा क म्प भुं जी त शि क्ष्ये च त्वा रि कु
 कु प त ॥ २४ ॥ गू र म्पै थु न ध र्म त्वं का ले र्वा ध व सं ग्र हः ॥ अ प्र मा दः सु ध
 र्त्त श्च पं व शि क्ष्ये च वा ये सा त ॥ २५ ॥ व ह्ना शी वा स्य सं तु हः सु नि दः शी घ्र
 चे त नः ॥ स्वा मि भ क्त श्च भू श्च ष डे ते भ्या न नो गु णाः ॥ २६ ॥ अ वि श्व सं व

इति विंतां क
 त्वा बुल गित
 यो भवति मोक्ष
 लभते इति भावः
 ८१

हेद्भांशीतो संवतविद्यते। सुसंतुष्टो भवेन्नित्यं त्रीणि शिष्ये जुगर्धभां ता-
 ॥ २० ॥ विंशदेते गुणाः प्रोक्ता दयस्तु कुर्याद्विवक्षणाः ॥ सनेष्यतिरिपूत
 सर्वान् अजयस्तु भविष्यति ॥ २१ ॥ मुमुर्षूणां मनुष्याणां मनुसंतपू-
 वेतसां। परस्परपकारेण पुंसां भवति विग्रहः ॥ २२ ॥ एकोदाः पृथग्जी-
 वा ये वरंति महार्णवे ॥ असाधिता विनश्यति भैरुणा इव पक्षिणाः ॥ २३ ॥
 व्यसने सति कुर्वीत येन केनापि संगतिः ॥ अक्षवाते रजोपुद्गैः पुण्यद्वारा
 धिर्यथा ॥ २४ ॥ दुस्तरः सागरतीर्णः समग्रैर्वीतरं वलं ॥ अभूत पूर्वत-
 मेण सेतुर्वै ह्यश्रुसागरे ॥ २५ ॥ दूयं शतं वयं पंचविधेऽश्वेष्वरस्परं। प-
 रं नान्यमाने तु वयं पंचोत्तरं शतं ॥ २६ ॥ भित्वा भित्वा व ममोति

रामः
॥ ३ ॥

पूर्व भूतो भूत
 पूर्वः सचासौ
 अर्थः धनं तेन
 युक्त इत्यर्थः
 यदी
 परदेशगामी
 दी

कृत्या वैरमशंतकां। ज्ञातयः समतायां तियः परः पर एव सः ॥ २७ ॥ चिंता
 ज्वो मनुष्याणां मश्वाता मैथुनं ज्वरः। असौ भाग्यं ज्वरः स्त्रीणां वस्त्रा-
 णा मातपो ज्वरः ॥ २८ ॥ अधा जरा मनुष्याणां मन्धा वाजितां जरा
 अमैथुनं जरा स्त्रीणां मश्वातां मैथुनं जरा ॥ २९ ॥ कक्षावृत्तिः परधीना
 कक्षो वासोति एश्रयः। भूतपूर्वार्थसंयुक्तः सर्वकक्षादीदृता ॥ ३० ॥
 अर्थितो व्याधितो पूर्वः प्रवासी परसेवकः। जीवन्तोपि मृताः पंच ये
 चते दुःखभागिनः ॥ ३१ ॥ यो यत्र नित्यमायाति भुंक्ते चापि दिनेदि-
 ने। सतत्र लघुतां याति यदि शक्रमो नरः ॥ ३२ ॥ परत्रं परवस्त्रं
 परपातं परत्रियः। परापवगृहे वासः शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥

॥ ४० ॥ अशो चो निर्धनो विद्वानशो चः पुत्रवान्नरः ॥ अशो चो विध
वानाशो पुत्रचो नृपतिष्ठिता ॥ ४१ ॥ विभवाः सर्वतः पूज्या नशरी
ला देहिनां ॥ वरुणलोपितरः श्रेष्ठो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ४२ ॥
धनमाहुः परं धर्मं धनैः सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ जीवंति धनिनो लोको मृता ये ते ध
नानराः ॥ ४३ ॥ अतिसं पदमापन्नं भेतव्यं पतनाद् भयं ॥ अत्युच्चशिव
रं रूढः सत्यं वज्रेण पाद्यते ॥ ४४ ॥ को भक्ष्यो भक्ष्ये केनित्यं कसुखाति
तोगिणां ॥ यस्य भार्या त्वलं तुला क्वचत स्योत्सवं गृहे ॥ ४५ ॥ सुभिर्क्ष
वर्षकेनित्यं सुखं नित्यं मोगिणां ॥ भार्या भर्तुर्वशा यस्य तस्य नित्योत्सवं ग

रामः

॥ ४० ॥

३ वर्ततः ८

हे ॥ ४६ ॥ सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखं ॥ एतद्विद्यात्समासेन न
क्षाणं सुखदुःखयोः ॥ ४७ ॥ सुखस्यानंतरं दुःखं दुःखस्यानंतरं सुखं सु
खं दुःखं मनुष्याणां चक्रवत् परिवर्तते ॥ ४८ ॥ बहूपिर्भूत्सं स्याते र
त्योत्पं घभृत्त्रिभिः ॥ द्वादशतिगुणान्सर्वान् मेघैरिव दिवाकरः ॥ ४९ ॥
असतासहसंगेतको न यात्यधमार्गतिं ॥ ययोपि शोणितुनाहते मद्यमित्य
मिधीयते ॥ ५० ॥ असत्संघर्षको घेण अधमं याति साधवः ॥ मार्गति
मिरयो घेणामोपि विषे प्रायते ॥ ५१ ॥ उत्तमैः सहसंगेतको न याति
संयुक्तं ॥ मूर्खान्ताणामि धार्यते ग्रथितैः कसुमैः सह ॥ ५२ ॥ किं क
रिष्यति संघर्षः ॥ स्वभावोदरति क्रमः ॥ यस्याप्रफलमध्यस्थः कथा

को ३

आलेख्य भू
ता प्रतिमा
९

योगाप्रतांगलः ॥ ५३ ॥ शर्कराप्रधुबंधेन मध्येनिष्ठः प्रतिष्ठितः प्रधु
क्षीरसमावृष्टिर्निष्ठः किं प्रधुणयते ॥ ५४ ॥ पुस्तकेषु वयाविद्यापरह
त्तेषु यद्वनं ॥ कार्ये काले च संप्राप्ते न सा विद्या तद्वनं ॥ ५५ ॥ दूरस्थाति
वसिजागितिः त्रेताश्चैव वाश्ववाः ॥ किं प्रयोजनकर्तव्यमर्थतोतिः फ
लानि च ॥ ५६ ॥ अटवीदुमपुष्पाणि दूरस्थाश्चैव वाश्ववाः ॥ कांते वा
लेख्यभूता वया काले नोपतिष्ठति ॥ ५७ ॥ पुजावचनहीनश्च कर्म
हीनश्च यो नरः ॥ निरर्थो चैतनातस्य भस्मन्याहृतयो यथा ॥ ५८ ॥ छा
गमुद्रमृषिभ्रातृदंपत्योः कलहस्तथा ॥ वत्वारोतिः फलायांति प्रभाते मेघ
उन्मत्तः ॥ ५९ ॥ निःफलाक्षयणे तेवानिष्फलारतिरा तु ॥ दोषसंयुक्ताशील

कांता स्त्री
इव ५८

रामः
॥ ५ ॥

२ निःफला अहेतव इत्यर्थः फलहेतुसमुत्थे स्यादिति विश्वः २

चिह्नदितः
३

स्वप्रकृतिर्विप्रसृतिः फला ॥ ६० ॥ त्रयेत् कुलजां प्रजो विरूपासपि
कन्यकां रूपवतीं न नीवस्य वैवाह्यं सदृशे कुले ॥ ६१ ॥ विषादप्यप्र
तंग्राह्यममेध्यादपि कांचनं ॥ नीवादप्युत्तमां विष्वां स्त्रीरतंदुष्टुलाद
पि ॥ ६२ ॥ कस्य दोषं कुलेनास्ति व्याधिना को न योदितः ॥ को न न व्यस
नं प्राप्तं श्रियः कस्यतिरन्तरा ॥ ६३ ॥ दोषोपपत्तिगुणोपपत्तिनि
र्गुणोपपत्तिर्जंतुषु ॥ मुकुमारस्य पद्मस्य मातुः भवति कर्कशः ॥ ६४ ॥
अमृतं शिशिरे वारि रमृतं क्षीरं भोजनं ॥ अमृतं गुणवती भार्या अमृ
तं बालभाषितं ॥ ६५ ॥ दुर्लभाया कृतावाणी दुर्लभस्तु क्षमा प्रभुः ॥

॥ दुर्लभा वसुहन्ता ॥ दुर्लभं वचनं प्रियं ॥ ५६ ॥ तदीनां जाह्नवी श्रेष्ठा
 ता ॥ तां वपति वृता ॥ मनुष्या तां नृपोऽप्याहं दर्शनां यत्रतिर्वतिः
 ॥ ५७ ॥ पुत्रयोत्रसमाकीर्णं दासी दाससमाकुलं ॥ भार्या विरहितं पुं
 सां यथा रण्यं तथा गृहं ॥ ५८ ॥ सर्वेषां मे वरत्नाणां स्त्रियो रत्नम
 नुत्तमं ॥ तस्मान्न दर्थं निवेद्यास्ताश्च तपस्का धनेन किं ॥ ५९ ॥ कुत्त्री
 हंति कुटुम्बाति कुपुत्रं हन्यते कुलं ॥ कुमन्त्री हन्यते राजा ॥ कुं चोरेण
 हन्यते ॥ ६० ॥ स्त्रीणां दोषाः सहस्राणि गुणास्त्रीणि प्रहापते ॥ गृ

कर्मकर्तारिषत्ययः २८१ कुमन्त्री राजा स्वयमेव हन्यते

रामः

॥ ५६ ॥

रामः ५६ ॥

हावाः सुतोऽत्यन्तिर्मरणो यतिना सह ॥ ७१ ॥ कवयः किन्नपश्यन्ति कि
 न्नपश्यन्ति वायसाः ॥ प्रमदाः किन्नकुर्वन्ति किन्नजस्यन्ति मद्यपाः ॥ ७२ ॥
 पुत्रपुत्रयोजनं भार्या पुत्राः पिराउपयोजनं ॥ हृतपुत्रयोजनं मित्रं सर्वमा
 त्यपुत्रयोजनं ॥ ७३ ॥ समुद्रावरणं पृथ्वी प्राकारावरणं गृहाः ॥ नरे
 द्रावरणादेशाश्चित्रावरणास्त्रियः ॥ ७४ ॥ न गृह्णाति न वासति
 न पुत्रं का एतदक्षकाः ॥ न वस्त्रं नैव वस्त्रो वास्त्रशीलाश्च कुलस्त्रियः
 ॥ ७५ ॥ ॥ न दीपातयते कुलं न दीपातयते कुलं ॥ न दीपां वनदीनां
 वस्त्रं चंद्रलसितागतिः ॥ ७६ ॥ लतायाश्च स्थितं वृक्षं च तस्य
 श्वं स्थितं नृपः ॥ चाश्वं स्थं पुरुषं मोषिद्वेषयति न संशयः ॥ ७७ ॥

नैव पश्यति जात्यंधः कामांधो नैव पश्यति। तपश्यति मयो न तत्र अ
र्थो दोषं न पश्यति॥ ७८॥ जीर्णं मन्त्रं पुशंसंति भार्या वगतयो वनां। र
हा प्रत्यागतं भूरं शस्यं व गृहमागतं॥ ७९॥ लक्ष्मीर्लक्षणा हीतेन
कुलहीते सरस्वती। अयात्रे रमेते नाशगिरे ववति वासवः॥ ८०॥ यस्य
भार्या विरूपाक्षी कश्यपिकं लहप्रिया। उन्नते नरवादी वसा जगत्तजा
जा॥ ८१॥ यस्य भार्या सुरूपा वभर्ता रमण गच्छति। नित्यं मधुरा भाषी
वसा श्रीर्या नश्रिया श्रिया॥ ८२॥ यस्य भार्या गृहे नित्यं श्रुती वपरि
जगत्तजा। तस्य सीदंति गात्राणि यस्यानी वहि मागमे॥ ८३॥ यस्य भा
र्या नित्यं माते वहित कारिणी। वर्द्धते तस्य गात्राणि श्रुते यक्षे यथा

हमः
॥ ७ ॥

शशी॥ ८४॥ किं जातेर्वहृभिः पुत्रैः शोकसंतापकारकैः। वरमेकः कु
लासं वीर्यविराज्यते कुलं॥ ८५॥ एका भार्या त्रयः पुत्रा द्वे हले द
शधेनवः। कान्था कासा वसाते तु न ते मास्यंति विक्रियां॥ ८६॥ ए
व व्यावहवः पुत्रा गम्या मेको यदि वुजेत। यजेत वा श्रमे धेननीलं वा
वध पुत्तजेत॥ ८७॥ एकेन श्रुतं वक्ष्ये दह्य मातेन वह्निना। दह्य
ते तद्धनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा॥ ८८॥ यस्य पुत्रा वशा भूत्या भा
र्या च दं दगा मिनी। विप्रवेष्टुपि संतुष्टः स्वर्गं तस्य महीतसे॥ ८९॥
एकेनापि पु वक्ष्ये पुष्पितेन सुगंधिता। वासितं तद्धनं सर्वं सुपुत्रेण
कुलं यथा॥ ९०॥ ये पुत्रा लोपितुर्वश्याः सपिताय सुपिषकेः न

विकारतां दुःखमि
त्यर्थः ३

कांगरवालमा
चोलेयागलको
नमदुदुनाले
५५म

मिर्त्रयत्रवि भ्वासः साभार्थायत्रतिवृतिः॥ ८१॥ यस्मिन् जीवति जी
वंति विप्रामित्राणि वा श्ववाः॥ सफलं जीवितं तस्य आत्मा र्थं को न जी
वति॥ ८२॥ स जीवति गुणायस्य यस्य धर्मः स जीवति गुणधर्मविहा
नस्य नः फलं तस्य जीवितं॥ ८३॥ वाचा सरस्वती यस्य भार्या रूपवती
सती॥ लक्ष्मी स्या गवती यस्य सफलं तस्य जीवितं॥ ८४॥ धर्मार्थकाम
मो आगं यस्मै कोपितविद्यते॥ अज्ञौ गलस्ततः सोपि निरर्थं तस्य जी
वितं॥ ८५॥ धर्मसत्यविहीनस्य दितं याति च विक्रियां॥ स लोहकारभ
स्य वैव प्रजीर्यते॥ ८६॥ शत्रोरपि गुणा वा व्यादोषो वा व्या
प्यते॥ युक्त्युक्तिववोग्राह्यं न वा व्यं गुरु गौरवात्॥ ८७॥ अ

रामः
॥ ८ ॥

कर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि। कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कंठ
गतैरपि॥ ८८॥ अहिरण्यमदासी कंठं गौरसवर्जितं॥ प्रतिकूलक
लत्रं वनरकः कः परोविधिः॥ ८९॥ स्थूलं ज्ञेयं यदागमो लक्ष्मणः
शब्दगामिकः॥ घनकेशी यदासीता तदा ते दुःखभागिनः॥ ९०॥
॥ २०० ॥ ॥ इति श्रीवाणके सारसंग्रहे द्वितीयशतकं समाप्तं॥ ॥ ८ ॥

